

การปรับกระบวนทัศน์การพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนอย่างมีส่วนร่วมเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มด้าน
การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาตำบลบ้านปรก อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม
Paradigm Shift of Participatory Approach to Value Added Creation for
Sustainability of Community based Tourism: A case in Ban Prok Sub District,
Samut Songkhram Province

นนทวรรณ ส่งเสริม¹

Nonthawan Songserm¹

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบและวิธีการในการปรับกระบวนทัศน์การสร้างความร่วมมือของหลากหลายภาคส่วนในการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนให้เกิดมูลค่าเพิ่มในพื้นที่ตำบลบ้านปรก อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม โดยงานวิจัยนี้ใช้กรอบความคิดแบบมีส่วนร่วมด้วยความชื่นชมหรือสุนทรียสาธก (Appreciative Participatory Planning and Actions) มาเป็นแนวทางการศึกษา ซึ่งดำเนินเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการระดมสมองและการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของผู้ที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชนเพื่อให้เข้าใจถึงสถานการณ์และสามารถวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนได้ โดยผู้วิจัยมีบทบาทเป็นกระบวนกร (Facilitator) และผู้สังเกตการณ์ (Observer) รวมทั้ง การสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อให้ทราบข้อมูลเชิงลึกและได้รายละเอียดครบถ้วน

ผลการศึกษาพบว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวในอดีตทำงานอยู่บนกรอบความเชื่อที่ว่าทุกชุมชนสามารถทำการท่องเที่ยวได้ โดยไม่ได้มองถึงศักยภาพและธรรมชาติในการทำงานร่วมกันของคนในชุมชน คนทำงานไม่ได้มองเป้าหมายเดียวกัน นำไปสู่การปรับกระบวนทัศน์ใหม่เพื่อให้เข้ากับบริบทของพื้นที่ ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบการสร้างร่วมมือที่เหมาะสม คือ โครงสร้างการทำงานแบบสร้างคุณค่าร่วมกันของคนเฉพาะกลุ่มที่มีเป้าหมายในการทำงานเดียวกันและเป็นการรวมตัวทำงานที่ขึ้นอยู่กับโครงการ ไม่ผูกติดกับบุคคลหรือสถานที่ ซึ่งสอดคล้องกับรูปแบบภาวะผู้นำแบบหุ้นส่วนที่มีการมอบอำนาจการทำงานให้คณะทำงาน ผู้นำกับกลุ่มสมาชิกทุกคนมีภาวะผู้นำที่เท่าเทียมกันในฐานะหุ้นส่วน

คำสำคัญ : การท่องเที่ยวโดยชุมชน กระบวนทัศน์ ภาวะผู้นำ การมีส่วนร่วม

Abstract

This research aimed to find ways and means of shifting paradigm of establishing collaboration among stakeholders to create community involvement in the development of value-added tourism products and services in Ban Prok Sub District, Mueang Samut Song Khram District Samut Songkhram Province. The research used Appreciative Participatory Planning and Actions

¹ อาจารย์ประจำภาควิชาการจัดการการท่องเที่ยว คณะมนุษยศาสตร์และการจัดการการท่องเที่ยว มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

Lecturer at the Department of Tourism Management Faculty of Humanities and Tourism Management Bangkok University

(APPA) approach to be a direction for studying it. The data-gathering activities included group discussion and exchanging ideas between the stakeholders in order to understand the situation and able to analyze problems of the community. The researcher played a role as a facilitator and observer. In addition, an in-depth interview was also conducted to gain in-sight information from their perspectives.

According to the studies, in the past, all communities, working on developing community based tourism, believe that the communities can do the same without looking into their natures and potentials. However, neither everyone has or understands the same goals. It resulted in a new paradigm, suitable with the context of the particular area. The study indicated that the appropriate working way of collaborative network is the Creating Shared Values approach, which people can work to achieve particular goals together to create value. This collaboration depends on the project (Projected Community Relations), which neither person nor place is adherent to. In addition, this is consistent to Shareholder Leadership style, which is delegated an authorization to everyone. Leaders and all members have equal leadership as partners.

Keywords : Community Based Tourism, Paradigm Shift, Leadership, Participatory Approach

บทนำ

ในระยะยี่สิบปีที่ผ่านมา ประเทศไทยได้ให้ความสำคัญกับการเปิดโอกาสให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาพื้นที่ของตนเอง ทั้งนี้ เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายหลักของประเทศไทยว่าด้วยการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นอันเป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการบริหารจัดการบ้านเมือง จุดเปลี่ยนดังกล่าวส่งผลต่อวิธีการในการวางแผนพัฒนาประเทศที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่าง ๆ โดยมุ่งให้คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา กล่าวคือ ทุกโครงการและกิจกรรม ประชาชนและผู้เกี่ยวข้องจะต้องร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติงาน ร่วมประเมินผล และร่วมรับผลประโยชน์ อันเป็นแนวทางในการทำงานที่จะนำชุมชนไปสู่ความเข้มแข็งและความสามารถในการพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน นโยบายดังกล่าวถูกนำมาใช้ในการพัฒนาชุมชนในทุกด้านรวมทั้ง ด้านการท่องเที่ยว

จะเห็นได้จากการที่ประเทศไทยได้หันมาให้ความสำคัญกับการท่องเที่ยวโดยชุมชน ซึ่งการพัฒนาการท่องเที่ยวรูปแบบดังกล่าวจำเป็นต้องให้ “คน” ในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการร่วมบริหารจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยว ไม่ว่าจะเป็นการก่อเกิดกลุ่มทำงาน การค้นหาของดีของเด่นอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น การกำหนดรายการท่องเที่ยวและการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว รวมทั้ง การเตรียมความพร้อมด้านการให้บริการ ที่พัก อาหาร ยานพาหนะ และมัคคุเทศก์เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้มีโอกาสเข้ามาทำกิจกรรมและสัมผัสวิถีชีวิตที่แท้จริงของคนในชุมชนท้องถิ่น ความท้าทายปรากฏขึ้นในกระบวนการพัฒนา เนื่องจากการทำงานบนกรอบความเชื่อที่ว่าทุกชุมชนสามารถทำการท่องเที่ยวได้ โดยไม่ได้มองถึงศักยภาพและธรรมชาติในการทำงานร่วมกันของคนในชุมชน การพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวเป็นไปตามกระแสนิยมเพื่อให้ทันต่อยุคสมัย การทำงานโดยปราศจากพื้นฐานความเข้าใจเรื่องของการท่องเที่ยวและความเข้าใจลักษณะของพื้นที่อย่างแท้จริง มักนำมาซึ่งกระทบทางด้านลบ ทำให้อัตลักษณ์ของ

บางชุมชนถูกกลืนหายไปพร้อมกับความล่มสลายของวิถีชีวิตดั้งเดิม หลายชุมชนพยายามปรับกระบวนการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วม โดยการค้นหาแนวคิดและแนวทางใหม่เพื่อที่จะหาวิธีการที่เหมาะสมกับศักยภาพและธรรมชาติในการทำงานของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย โดยไม่สร้างผลกระทบทางลบเหมือนที่ผ่านมาและส่งเสริม ให้มีการเติบโตอย่างสมดุลและยั่งยืน ตรงกับคำกล่าวของนายแพทย์ประเวศ วะสี ว่า

“...กระแสใหญ่ในโลกจะมีแต่กระแสโลกาภิวัตน์ก็หาไม่ แต่จะมีกระแสของชุมชนกวีตันหรือความเป็นชุมชนเกิดขึ้น ในขณะที่เดียวกันด้วยความเข้มแข็งของชุมชนจะแก้ปัญหาทุกชนิดและพัฒนาทุกอย่างพร้อมกันไปอย่างบูรณาการ...” (ประเวศ วะสี, 2542)

ตำบลบ้านปรก อำเภอมือง จังหวัดสมุทรสงครามเป็นตัวอย่างของชุมชนที่มีการปรับกระบวนทัศน์ (Paradigm Shift) ในการพัฒนาการท่องเที่ยวให้เข้ากับบริบทของชุมชน เพื่อให้สามารถดำเนินการต่อไปได้อย่างเข้มแข็งและมีประสิทธิภาพ จากวิกฤติปัญหาที่เริ่มต้นในปี 2548 เมื่อกระแสการท่องเที่ยวอัมพวาเริ่มมีชื่อเสียง เนื่องจากมีปัจจัยที่เอื้อ เช่น ที่พักริมน้ำ การชมสวนผลไม้ กิจกรรมการล่องเรือชมหิ้งห้อยและชมตลาดน้ำ ซึ่งดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเข้ามา มากเกินขีดความสามารถของพื้นที่และกระตุ้นให้การท่องเที่ยวเติบโตแบบก้าวกระโดด จากเรือพายเพียง 3 ลำ กลับมีเรือยนต์เพิ่มขึ้นถึง 170 ลำ แล่นเรือจนถึงเกือบเที่ยงคืน พื้นที่ของชุมชนบ้านปรกซึ่งเชื่อมต่อกับอัมพวาจึงได้รับผลกระทบอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การใช้เรือยนต์ทำให้เกิดการทำลายระบบนิเวศน์ บริเวณชายฝั่งตลอดแนวที่เรือแล่นผ่านอย่างรุนแรง รากของต้นไม้ไม่มีดินเลนให้ยึดเกาะ ล้มตายอย่างมากมาย แสงจากไฟสปอร์ตไลท์ทำให้นัก และหิ้งห้อยไม่สามารถทนต่อสภาวะเช่นนี้ได้พากันอพยพไปในที่ลึก ผู้ประกอบการเริ่มตอบโต้กันกับชาวบ้านในพื้นที่ ซึ่งไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน เหล่านี้ทำให้จังหวัดสมุทรสงครามซึ่งเป็นจังหวัดที่เล็กที่สุดในประเทศไทยกลายเป็นเมืองท่องเที่ยวอย่างไร้ระบบ คนในเขตพื้นที่ตำบลบ้านปรกที่ได้รับผลกระทบจากการท่องเที่ยวจึงมีความคิดในการทวนกระแสการท่องเที่ยว โดยจัดตั้งโครงการชุมชนต้นแบบการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ มีการล่องเรือชมหิ้งห้อยด้วยเรือพาย เปิดบริการบ้านพักโฮมสเตย์ และจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว เช่น ทำขนม ทำอาหาร จักสาน แม้จะได้รับการตอบรับเป็นอย่างดี แต่เมื่อขาดความร่วมมือจากผู้ประกอบการเรือยนต์ ผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมจึงไม่ลดลง รวมทั้ง การขาดการเลี้ยวออกจากทางราชการ การพัฒนาการท่องเที่ยวครั้งนี้จึงล้มเลิกไป

เมื่อความตั้งใจไม่เป็นผล ครูปรีชา เจียบหุย ผู้นำชุมชนจึงเปลี่ยนวิธีการจัดการส่วนร่วมโดยไม่ตั้งต้นจากคำถามว่า “ใคร” แต่ถามว่า “คิดเช่นไร” “มีอุดมการณ์อย่างไร” เพื่อหาคำตอบว่าคนเหล่านี้มีเป้าหมายในเรื่องเดียวกันหรือไม่ ไม่ว่าจะเป็นชุมชน หน่วยงานภายในชุมชน หรือหน่วยงานภายนอก งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาถึงกระบวนการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมของตำบลบ้านปรก อำเภอมือง จังหวัดสมุทรสงคราม เพื่อค้นหา รูปแบบและวิธีการในการปรับกระบวนทัศน์การสร้างความร่วมมือของหลากหลายภาคส่วนในการพัฒนาให้เกิดมูลค่าเพิ่มในการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่สอดคล้องกับลักษณะของชุมชน รวมทั้ง โครงสร้างการทำงานและลักษณะผู้นำที่เหมาะสมที่ทำให้กระบวนการมีส่วนร่วมดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้เพื่อเป็นแนวทางและตัวอย่างในการค้นหา พัฒนา และปรับปรุงรูปแบบและวิธีการที่เหมาะสม อันจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมโดยชุมชนและเพื่อชุมชนอย่างแท้จริง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษารูปแบบและวิธีการในการปรับกระบวนทัศน์การพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนอย่างมีส่วนร่วม เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มด้านการท่องเที่ยว

2. เพื่อศึกษาเรื่องภาวะผู้นำกับการสร้างความร่วมมือของชุมชนในกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยว

การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community Based Tourism: CBT) คือ การท่องเที่ยวที่มีการจัดการอย่างมีส่วนร่วมโดยชุมชนและเพื่อชุมชน มีรูปแบบและกระบวนการ การจัดการที่มุ่งเน้นการรับฟัง ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมกำหนดทิศทาง และกำหนดอนาคตที่ชุมชนปรารถนาจะเห็น บนความเข้าใจที่มีในเรื่องนั้น ๆ ชุมชนมีบทบาทเป็นเจ้าของสิทธิในการจัดการดูแลเพื่อให้เกิดการเรียนรู้แก่ผู้มาเยือน โดยสามารถจำแนกองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของ CBT ดังนี้ (พจนา สวนศรี, 2546)

1. ศักยภาพของคน โดยจะต้องเริ่มที่คนในชุมชนที่จะต้องรู้จักรากเหง้าของตนเองให้ดีเสียก่อน เพื่อความพร้อมในการบอกเล่าข้อมูลให้กับนักท่องเที่ยวและคนที่มาเยี่ยมเยือนชุมชนของตนได้ และคนในชุมชนต้องมีความพร้อมที่จะเรียนรู้ มีความสามัคคีและสามารถทำงานร่วมกันได้
2. ศักยภาพของพื้นที่ หมายถึง ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมประเพณีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบสานต่อกันมา คนในชุมชนต้องรู้จัก ต้องรักและหวงแหนเห็นคุณค่าของทรัพยากรในชุมชนของตน รวมทั้งสามารถที่จะนำมาจัดการได้อย่างคุ้มค่าและยั่งยืน
3. การจัดการ ชุมชนที่จะสามารถบริหารจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนได้ต้องเป็นชุมชนที่มีผู้นำที่เป็นที่ยอมรับ มีความคิด มีวิสัยทัศน์ มีความเข้าใจเรื่องการท่องเที่ยวโดยชุมชน ทั้งยังต้องได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานทั้งภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ต้องมีการพูดคุยกำหนดแนวทางในการเตรียมความพร้อมชุมชน รู้ว่าพื้นที่ของตนควรจะมีรูปแบบการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนได้อย่างไร ควรมีกิจกรรมอะไรบ้าง ควรมีการกระจายและจัดสรรรายได้ได้อย่างไร
4. การมีส่วนร่วม เป็นการสื่อความคิดเห็น การถกปัญหา รวมถึงการหาทางแก้ไขปัญหาดังกล่าว จากการระดมความคิดเห็น มีการจัดเวทีพูดคุย ร่วมกันคิด ร่วมกันวางแผนดำเนินการ มีการประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในการทำงานร่วมกัน มีการสร้างกฎระเบียบของชุมชนทางด้านต่าง ๆ เพื่อให้คนในชุมชน รวมทั้งผู้มาเยือนปฏิบัติตามสำหรับหลักการทำงานการท่องเที่ยวโดยชุมชนนั้น นอกจากนี้ ชุมชนต้องมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม เป็นชมรม หรือเป็นองค์กร เพื่อทำหน้าที่แทนสมาชิกทั้งหมดในระดับหนึ่งและดำเนินการด้านการกำหนดทิศทาง นโยบาย การบริหาร การจัดการ การประสานงาน เพื่อให้การท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นไปตามเจตนารมณ์ของสมาชิกในชุมชนที่เห็นร่วมกัน

กล่าวโดยสรุป การท่องเที่ยวโดยชุมชนได้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือสำคัญในการขับเคลื่อนการท่องเที่ยวให้มีความหมายมากกว่าการพักผ่อน แต่ได้พัฒนาคนในชุมชนให้มีบทบาทที่สำคัญในการอนุรักษ์ความเป็นชุมชน ทั้งทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี รวมทั้ง ช่วยสร้างรายได้ อาชีพ และการมีส่วนร่วมของคนกลุ่มต่าง ๆ นำไปสู่การขยายภาคเศรษฐกิจของไทย

การสร้างมูลค่าเพิ่ม (Value Added Creation) คือ วิธีการสร้างความแตกต่างและโดดเด่นให้กับผลิตภัณฑ์ เพื่อให้ผู้บริโภคได้รับความพึงพอใจสูงสุดจากสินค้าและบริการ เนื่องจากสิ่งที่ผู้บริโภคต้องการไม่ใช่แค่คุณค่า แต่เป็นมูลค่าเพิ่มที่ทำให้ผู้บริโภคมีความรู้สึกมากกว่าความพอใจ ซึ่งผู้ประกอบการสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มหรือตั้งราคาที่สูงขึ้นให้กับสินค้าและบริการ (Aaker, 2001)

สุนทรียสาธก (Appreciative inquiry: AI) คือ การตั้งคำถามเชิงบวก ค้นหาแนวทางสร้างสรรค์มากกว่าเป็นการร่วมกันเพียงเพื่อค้นหาปัญหา แต่เป็นการมองปรากฏการณ์จากมุมที่เป็นจุดแข็งและร่วมสร้างสรรค์

ต่อยอดจากความเข้มแข็งของแต่ละฝ่าย เป็นความคิดแบบมีส่วนร่วมด้วยความชื่นชม สมมติฐานสำคัญของ AI คือ ความเชื่อที่ว่า ทุกองค์กรมีสิ่งต่าง ๆ ที่ทำงานได้ดีอยู่ในระบบ และการเปลี่ยนแปลงอันรวมถึงนวัตกรรมใหม่ ๆ จะทำผ่านการค้นหาสิ่งดี ๆ เหล่านี้ การมองปรากฏการณ์จากมุมที่เป็นจุดแข็งและร่วมสร้างสรรค์ต่อยอดจากความเข้มแข็งของแต่ละฝ่าย และสร้างการเปลี่ยนแปลงเชิงบวก แล้วนำมาวิเคราะห์เพื่อเรียนรู้ถึงวิธีการที่จะทำซ้ำและขยายผลให้ไปในวงกว้างมากขึ้น (Hammond, 2013)

ในการวิจัยนี้ใช้กรอบการคิด 8D คือ การเริ่มจาก การกำหนดหัวข้อเป้าหมายเป็นการปักธงปลายทางแบบกว้างเพื่อไม่ทำให้ความคิดถูกจำกัดกรอบเกินไป (Define) แล้วจึงร่วมกันค้นหา สืบค้น ของดี ของเด่น จุดแข็ง ความภาคภูมิใจ (Discovery) เมื่อตระหนักรู้ว่าเราทำได้เพราะมีของดีมีความภูมิใจ ร่วมกันสร้างฝันเพื่อเป็นการจุดประกายหาแนวคิดใหม่ สร้างสร้างจากของดี ของเด่น (Dream) หากเรากล้าฝันเราจะกล้าทำ การเห็นภาพอนาคตที่เห็นจริงจะทำให้การคิดเปิดกว้างหลุดจากความคิดว่า อะไรก็ทำไม่ได้ เป็น อะไรก็ทำได้ แล้วจึงร่วมกันกำหนดทิศทาง (Direction) ร่วมกันเลือกจากฝันที่มี จัดเข้ากรอบและร่วมออกแบบวิธีในการก้าวต่อ (Design) ได้แล้วจึงกำหนดแผนลงมือทำ ทำได้ทีละก้าว (Destiny) มาร่วมกำหนดวันฉลองความสำเร็จทีละก้าว (Dance) แล้วกระบวนการก็เริ่มจัดกรอบกันต่อไปได้ (Wisansing & Hongchatikul, 2012)

ระเบียบวิธีการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งการศึกษาข้อมูลเชิงทฤษฎีเพื่อทบทวนวรรณกรรมจากแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ เช่น ทฤษฎีการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน การสร้างมูลค่าเพิ่มสุนทรียสาธก รวมทั้ง ภูมิหลังและพัฒนาการของการท่องเที่ยว ควบคู่กับการศึกษาข้อมูลเชิงปฐมภูมิโดยในส่วนของ การเก็บข้อมูลเชิงปฐมภูมินั้น ผู้วิจัยได้แบ่งการดำเนินงานออกเป็น 2 ขั้นตอนสำคัญ ดังนี้

ขั้นตอนแรก คือการระดมความคิดเห็นจากกลุ่มตัวอย่างเพื่อเป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้ของแต่ละพื้นที่ รวมทั้ง ใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมโดยการเข้าไปพูดคุยกับสมาชิกในกลุ่มและมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้ทราบข้อมูลเชิงลึกและได้รายละเอียดครบถ้วน ซึ่งใช้ระยะเวลาตั้งแต่เดือนพฤษภาคม – กันยายน 2558

ขั้นตอนที่สอง คือการสัมภาษณ์เชิงลึกโดยใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งมีโครงสร้างซึ่งเป็นการสัมภาษณ์ที่มีการวางแผนไว้ล่วงหน้าอย่างเป็นขั้นตอนแต่ข้อคำถามมีความยืดหยุ่นและสามารถดัดแปลงได้ตามความเหมาะสมของสถานที่นั้น ๆ ทั้งนี้ การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างสำหรับการสัมภาษณ์นั้น ผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกจากกลุ่มตัวอย่างที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการระดมความคิดเห็นก่อนหน้านี้ ซึ่งใช้ระยะเวลาตั้งแต่เดือนกันยายน – ตุลาคม 2558

เครื่องมือวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อให้ได้ความสมบูรณ์ ครบถ้วนของข้อมูล ผู้วิจัยจึงเลือกเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลหลังจากการระดมความคิดเห็นในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์การจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน เพื่อให้สามารถวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนได้

รวมทั้ง ทำการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยเลือกจากกลุ่มตัวอย่างที่ได้ร่วมระดมความคิดเห็นจำนวน 10 คน ในการทำการสัมภาษณ์นั้นแต่ละรายจะทำการสัมภาษณ์กึ่งมีโครงสร้าง โดยผู้วิจัยที่ทำการสัมภาษณ์ข้อคำถามในกรอบการคิดเรื่องการมีส่วนร่วม จนกว่าจะหมดข้อสงสัยหรือไม่มีข้อมูลใหม่เกิดขึ้น เรียกว่า ข้อมูลอิ่มตัว จึงเป็นอันเสร็จสิ้นการทำการสัมภาษณ์

การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ในการสร้างเครื่องมือวิจัย ผู้วิจัยดำเนินการศึกษาเอกสาร หลักการ ทฤษฎีและแนวคิดที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมา กำหนดขอบเขตในการสร้างเครื่องมือในการวิจัย กำหนดประเด็นและขอบข่ายของคำถามให้สอดคล้องกับ วัตถุประสงค์งานวิจัย จากนั้น จึงสร้างแบบสัมภาษณ์ฉบับร่าง และนำเสนอแบบสัมภาษณ์ฉบับร่างต่อที่ปรึกษา งานวิจัยเพื่อขอความคิดเห็นในการพิจารณาความครอบคลุมของเนื้อหา และนำมาปรับปรุง แก้ไข เพื่อตรวจสอบ คุณภาพด้านความตรงตามเนื้อหาจนได้เครื่องมือฉบับที่สมบูรณ์ไปใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เชิงเนื้อหาเพื่อค้นหาประเด็นหลักใน ปรากฏการณ์ที่ศึกษาซึ่งนำไปสู่การตีความหมาย หลังจากนั้น ผู้วิจัยได้ทำการเรียบเรียงสาระสำคัญจากข้อค้นพบ และสรุปเข้าด้วยกันเพื่อนำเสนอแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Strauss & Corbin, 1998) นอกจากนี้ เพื่อให้ได้ข้อมูลใน เชิงลึกที่มีรายละเอียดของข้อมูลตามประเด็นที่ศึกษาและมีความน่าเชื่อถือที่สุด การเก็บรวบรวมข้อมูลและการ วิเคราะห์ข้อมูลจะดำเนินไปพร้อม ๆ กันเพื่อให้ทุกประเด็นที่ได้จากการสัมภาษณ์ในแต่ละครั้งมีการยืนยันได้อย่าง ถูกต้องสมบูรณ์ ผู้วิจัยใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Data Triangulation) คือ การเปรียบเทียบและ ตรวจสอบความแน่นอนของข้อมูล โดยนำข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ ได้แก่ ข้อมูลจากตำราวิชาการ การระดมความ คิดเห็น การสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มตัวอย่าง การจดบันทึกเบื้องต้นและการสังเกตการณ์มาเปรียบเทียบกัน (สุรางค์ จันทรวานิช, 2554)

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบและวิธีการในการปรับกระบวนการ ผลิตร่วมมือของหลากหลายภาคส่วนในการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนให้เกิดมูลค่าเพิ่ม วิธีการคัดเลือก กลุ่มตัวอย่างประชากรแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) เป็นการกำหนดกลุ่มตัวอย่างแบบมีเจตนา โดย อาศัยการตัดสินใจของนักวิจัยเป็นหลัก เป็นการยึดหลักการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างตามความเกี่ยวข้องกับเนื้อหาและ ความเป็นผู้รู้ในเรื่องที่กำหนดหรือผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) จึงมีความเหมาะสมกับงานวิจัยนี้

การวิจัยนี้ดำเนินการระดมความคิดเห็นและการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเรื่องการท่องเที่ยวใน พื้นที่ตำบลบ้านปรก อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม ประกอบด้วย 4 กลุ่ม ๆ ละไม่เกิน 10 คน เพื่อให้เกิดการ ปฏิสัมพันธ์มากที่สุด ได้แก่

กลุ่มที่หนึ่ง ภาคประชาชน (ผู้นำทางธรรมชาติ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้รู้ภูมิปัญญา ชาวบ้านที่สนใจด้านการ ท่องเที่ยว) ซึ่งเป็นผู้ที่เข้าใจวิถีชีวิต ธรรมชาติ และรากศิลปะตามแบบวิถีท้องถิ่นที่ต้องการสื่อสารคุณค่าอันแท้จริง ภายในชุมชน

กลุ่มที่สอง ภาครัฐ (องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น) ซึ่งเป็นผู้ที่มีเข้าใจในโครงสร้างการจัดการในพื้นที่และมี ส่วนในการพัฒนาสินค้าและบริการการท่องเที่ยว

กลุ่มที่สาม ภาคเอกชน (นักออกแบบผลิตภัณฑ์ นักการตลาด ผู้ประกอบการด้านอาหาร) ซึ่งเป็นผู้ที่เข้าใจ ในโครงสร้างงานด้านการตลาด การบริหาร และการจัดการสินค้าและบริการการท่องเที่ยว

กลุ่มที่สี่ ภาคการศึกษา (มหาวิทยาลัย กลุ่มนักวิจัย) ซึ่งเป็นผู้ที่นำเอาองค์ความรู้ภาคทฤษฎีมาพัฒนา ผลิตภัณฑ์อันเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เกิดมูลค่า

ผลการวิจัย

อำเภอเมืองสมุทรสงคราม เป็นหนึ่งในสามอำเภอ (อำเภอเมือง อำเภออัมพวา และอำเภอบางคนที) ของจังหวัดสมุทรสงคราม มีเนื้อที่ 169.057 ตารางกิโลเมตร ประชากรจำนวน 76,896 คน (ข้อมูล ณ วันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2557 จากสำนักบริหารการทะเบียน กรมการปกครอง) ระยะทางจากกรุงเทพมหานคร 72 กิโลเมตร มีพื้นที่ติดต่อกับเมืองท่องเที่ยวคือ อำเภออัมพวา (จังหวัดสมุทรสงคราม) ทางทิศใต้และอำเภอดำเนินสะดวก (จังหวัดราชบุรี) ทางทิศเหนือ อำเภอเมืองสมุทรสงครามมีที่ตั้งอยู่บนปากแม่น้ำ (อ่าวไทย) มีแม่น้ำแม่กลองที่เปรียบเสมือนเป็นเส้นเลือดใหญ่ของจังหวัดไหลผ่าน ทำให้มีลำคลองใหญ่น้อยมากมาย แยกจากแม่น้ำแม่กลองกว่า 338 คลอง ในอดีตมีการปลูกบ้านเรือนตามริมคลอง จนชาวบ้านเรียกติดปากว่า ชุมชนแม่กลอง ด้วยความที่พื้นแผ่นดินมีแม่น้ำไหลผ่านทำให้พื้นที่ดังกล่าวมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ เช่น พืชพันธุ์ธัญญาหาร น้ำ และสัตว์น้ำ ให้ชาวบ้านได้ทำมาหากินจากสิ่งรอบตัว โดยการทำเกษตรกรรมและประมงตามความถนัดที่ได้สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ

กระบวนการพัฒนาแนวคิดและกระบวนการสร้างความร่วมมือในการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนให้เกิดมูลค่าเพิ่ม

ยุคที่หนึ่ง - การท่องเที่ยวตามกระแส

ด้วยลักษณะทางกายภาพที่โดดเด่นและหลากหลายของพื้นที่ ทำให้เป็นที่ใฝ่ฝันของกลุ่มทุนที่ต้องการนำไปใช้ประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นภาคการเกษตรแบบทุนนิยม ภาคอุตสาหกรรม และภาคการท่องเที่ยว เมื่อถนนหลายสายถูกสร้างขึ้นมาแทนที่แม่น้ำลำคลอง ทำให้ความทันสมัยจากกรุงเทพมหานครเข้าสู่แม่กลองเร็วขึ้น โดยเฉพาะด้านการท่องเที่ยวที่ขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างมาก เนื่องจากมีปัจจัยที่เอื้อ เช่น ที่พักริมน้ำ การชมสวนผลไม้ กิจกรรมการล่องเรือชมหิ่งห้อยและชมตลาดน้ำ ซึ่งดึงดูดให้นักท่องเที่ยวมาเพิ่มขึ้นมากและกระตุ้นให้การท่องเที่ยวเติบโตแบบก้าวกระโดด

ปัจจัยดังกล่าว ทำให้ลักษณะของผู้คนในพื้นที่เปลี่ยนแปลง มีความเป็นตัวเองสูง ชอบอยู่อย่างสงบ ไม่พึ่งพากัน ไม่ชอบยุ่งเกี่ยวกับปัญหาส่วนร่วม คนในพื้นที่มีการรวมตัวเพื่อร่วมกันพัฒนาชุมชนค่อนข้างน้อย สิ่งเหล่านี้หายไปพร้อมกับสังคมพื้นที่เปลี่ยนแปลงไป ในอดีต เมื่อบ้านไหนมีงานบุญ ชาวบ้านจะพร้อมใจกันปลดดาลและหยุดงาน เพื่อไปช่วยงาน เรียกว่าเป็น ระบบพึ่งพา แต่ปัจจุบันแทบไม่มีให้เห็น ไม่เกื้อกูลกันเหมือนในอดีต ทั้งในเชิงโครงสร้างและในเชิงความรู้ รวมทั้งด้วยพื้นฐานของคนในพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นคนมีฐานะ ส่งลูกหลานเรียนสูง ๆ ทำงานในกรุงเทพมหานคร ไม่ประกอบอาชีพแบบเดิม บ้างก็ย้ายถิ่นไปอยู่กับลูกหลาน ขายที่ดินให้กับนายทุน คนต่างถิ่นย้ายเข้ามาทำมาหากินในพื้นที่เพิ่มจำนวนขึ้น

การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่เกิดขึ้นเมื่อกระแสการท่องเที่ยวอัมพวาเริ่มมีชื่อเสียง นักท่องเที่ยวเข้ามามากขึ้น เกินขีดความสามารถของพื้นที่ นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ที่มาอัมพวาอยากนั่งเรือดูหิ่งห้อย ระยะแรกมีการใช้เรือพายเพียงสิบกว่าลำ ต่อมา เมื่อนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นผู้ประกอบการจึงเปลี่ยนเป็นเรือยนต์ จำนวนกว่าร้อยลำ ๆ ละสองถึงสามรอบต่อคืน เริ่มพร้อมกันคือ สิบเก้านาฬิกาจนถึงเที่ยงคืน พื้นที่ของชุมชนบ้านปรกซึ่งเชื่อมต่อกับอัมพวาจึงได้รับผลกระทบอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การใช้เรือยนต์ทำให้เกิดการทำลายระบบนิเวศน์ บริเวณชายฝั่งตลอดแนวที่เรือแล่นผ่านอย่างรุนแรง รากของต้นไม้ไม่มีดินเลนให้ยึดเกาะ ล้มตายอย่างมากมาย แสงจากไฟทำให้คนและหิ่งห้อยไม่สามารถทนต่อสภาวะเช่นนี้ได้พากันอพยพไปในที่ลึก หลงเหลือให้นักท่องเที่ยวชมเพียงกลุ่มเล็ก ๆ ชาวบ้านเองเริ่ม

ทนไม่ไหว เพราะเสียงของเครื่องยนต์ ผู้ประกอบการเริ่มตอบโต้กับชาวบ้านในพื้นที่ ซึ่งไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน เหล่านี้ทำให้จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นจังหวัดที่เล็กที่สุดในประเทศไทยกลายเป็นเมืองท่องเที่ยวอย่างไร้ระบบ

ยุคที่สอง – ทวนกระแส

คนในเขตพื้นที่ตำบลบ้านปรกที่ได้รับผลกระทบจากการท่องเที่ยว นำโดยครูปริชา เจียบหยา ผู้นำชุมชน และเจ้าของภูมิปัญญาด้านการทำน้ำตาลจึงมีความคิดในการทวนกระแสการท่องเที่ยว จัดตั้งโครงการชุมชนต้นแบบการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยมีการจัดตั้งศูนย์การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านลมทวน มีการจัดรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ด้วยวิธีดั้งเดิมคือ การล่องเรือชมหิ่งห้อยด้วยเรือพาย การเปิดบริการบ้านพักโฮมสเตย์ การจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ส่งเสริมอาชีพคนในชุมชน เช่น ทำขนม ทำอาหาร จักสาน แม้จะได้รับการตอบรับเป็นอย่างดี แต่เมื่อขาดความร่วมมือจากผู้ประกอบการเรือยนต์ ผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมจึงไม่ลดลง รวมทั้ง การขาดการเลี้ยวแลจากทางราชการ

ครูปริชายอมรับว่าชุมชนแพ่ แพ่ต่อเรือยนต์ แพ่กระแสการท่องเที่ยวที่คนหลังไหลมาอัมพวา แพ่พฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มาเร็ว กินเร็ว กลับเร็ว ปัจจุบัน ที่ดินริมแม่น้ำแม่กลอง 42 รายขายให้กับนายทุนด้านการท่องเที่ยว 40 ราย เหลือ 2 รายกำลังตกลงราคา ความพยายามในการธรมรงค์ให้นักท่องเที่ยวนั่งเรือพาย ชมธรรมชาติของหิ่งห้อยที่ต้องอาศัยความเงียบและความมืด รวมทั้ง ชื่นชมบรรยากาศที่เคยได้ชื่อว่าเป็นเวนิสตะวันตกจึงต้องล้มเลิกไป

ยุคที่สาม - ดึงกลับ ด้านกระแส

เมื่อความตั้งใจไม่เป็นผล ในครั้งนี้ครูปริชา จึงเปลี่ยนวิธีการจัดการส่วนร่วมโดยไม่ตั้งต้นจากคำถามว่า “ใคร” แต่ถามว่า “คิดเช่นไร” “มีอุดมการณ์อย่างไร” เพื่อหาคำตอบว่ากลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีเป้าหมายในเรื่องเดียวกันหรือไม่ โดยครูปริชาทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานและกระตุ้นให้เกิดการทำงาน (Catalyst) ผ่านการพูดคุยเกิดความเข้าใจ และมองเห็นเป้าหมายร่วมกัน ชุมชนลองนำน้ำตาลมะพร้าวมาเป็นผลิตภัณฑ์หลักในการต่อยอดและเชื่อมโยงกับการท่องเที่ยว ซึ่งเป้าหมายในครั้งนี้คือการรักษาภูมิปัญญาดั้งเดิมในการทำน้ำตาลมะพร้าว อันเป็นอาชีพที่เก่าแก่ของคนสมุทรสงครามกว่าร้อยปีมาแล้ว แต่ปัจจุบันหลงเหลืออยู่น้อยเต็มที รวมทั้ง พื้นฟูกรรมวิธีการทำน้ำตาลมะพร้าว ที่ปัจจุบันส่วนใหญ่เน้นปริมาณมากกว่าคุณภาพ โดยมีการใส่สารกันบูด เพื่อจะได้ส่งขายโรงงานในจำนวนที่มากขึ้น ความตั้งใจของครูในการทำงานครั้งนี้ คือ การทำน้ำตาลมะพร้าวแท้ให้คนไทยได้ทาน ในราคาที่ยอมรับกันได้ รวมทั้ง เปิดโอกาสให้คนที่สนใจมาเรียนรู้วิธีการทำน้ำตาลมะพร้าว ผ่านกิจกรรมการท่องเที่ยว

การสร้างการมีส่วนร่วม ครูปริชามีบทบาทเป็นผู้คัดเลือกและชักชวนคนทำงานให้มาทำงานร่วมกัน เนื่องจากประสบการณ์ที่ผ่านมา ทำให้เรียนรู้ว่าหากไม่เข้าใจเป้าหมายเดียวกัน การทำงานก็จะเป็นระบบ นอกจากนี้ ยังร่วมมือกับหน่วยงานภายนอกที่มีความเชี่ยวชาญ ให้เข้ามาช่วยสนับสนุนงานด้านต่าง ๆ ได้แก่ ด้านการแปรรูปน้ำตาลมะพร้าวและการรักษาความมั่นคงด้านอาหาร ได้คณาจารย์และนักวิจัยจากภาควิชาเทคโนโลยีอาหาร คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร เข้ามาทำวิจัยจนเกิดเป็นผลิตภัณฑ์ใหม่จากการแปรรูปน้ำตาลมะพร้าว ด้านการสร้างตราสินค้า (Branding) และช่องทางการจัดจำหน่าย ได้บริษัทลิวิงโล่ เดลี่ จำกัด กลุ่มผู้ประกอบการทางสังคมเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์อาหารเพื่อสุขภาพ เจ้าของตราสินค้า “เบาเบา” ที่ได้มีโอกาสเข้ามาท่องเที่ยวเรียนรู้กระบวนการทำน้ำตาลมะพร้าวที่ชุมชนและอยากพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์เพื่อให้คนไทยได้มีโอกาสได้บริโภคน้ำตาลมะพร้าวแท้ ๆ จึงได้พูดคุยกับครูปริชาและทดลองทำน้ำตาลบริสุทธิ์จากมะพร้าว ไม่ใส่สารกันบูด แต่เนื่องจากขาดองค์ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ทำให้น้ำตาลเน่าเสีย จนมีโอกาสได้พบกับคณะนักวิจัยจากภาควิชาเทคโนโลยีอาหาร คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร และร่วมกันผลิตสินค้าจากน้ำตาลมะพร้าว ด้าน

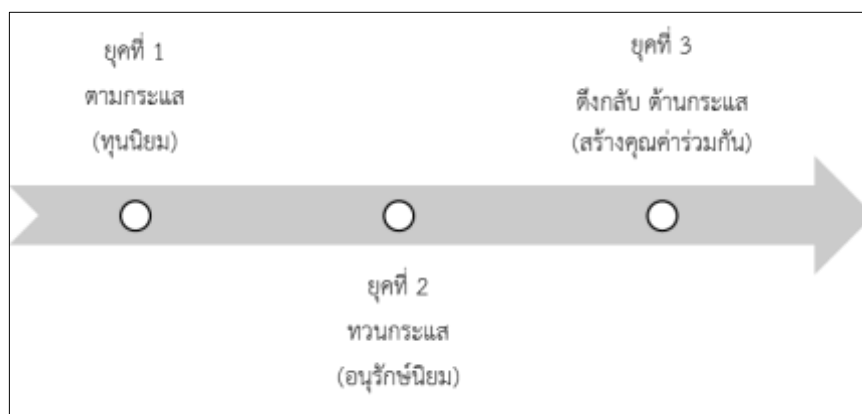

สื่อสารการตลาดแบบบูรณาการ มีบริษัทอินดิวส์ที่เชี่ยวชาญด้านการออกแบบผลิตภัณฑ์และออกแบบเครื่องมือสื่อสาร เข้ามาช่วยดูแลด้านสื่อสารการตลาดตามช่องทางการตลาดต่าง ๆ ทั้งสามกลุ่มได้ตั้งชื่อคณะทำงานว่า “หวานอย่างมีหวัง” โดยมีการพูดคุยและสานสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่อง และมีข้อตกลงที่มีความเป็นธรรมกับทุกฝ่าย

เพื่อเป็นการสร้างความเชื่อมั่นให้กับชุมชนว่าจะไม่ถูกเอาเปรียบเหมือนในอดีต จึงมีการทำข้อตกลงแรกของการทำงานร่วมกันคือ “เมื่อไรที่ทีมงานจากภายนอกทำอะไรที่ชุมชนไม่ต้องการให้บอกทันที เราจะหยุด” เมื่อมีเครือข่ายที่เข้มแข็งจากภายนอก ทำให้เกิดความมั่นใจว่า โครงการจะสามารถดำเนินไปได้ จึงได้เริ่มกระบวนการชักชวนคนในพื้นที่ มีการสร้างการรับรู้ผ่านการประชุมของหน่วยงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยจัดเข้าไปเป็นวาระการประชุม เล่าให้ที่ประชุมฟังถึงแผนการดำเนินงาน เป้าหมายของโครงการ และผลประโยชน์ที่จะได้จากการทำงานร่วมกัน พร้อมทั้ง แฉงเกี่ยวกับเครือข่ายภายนอกที่มาเข้าร่วม ทำให้ชาวบ้านเห็นว่า โครงการนี้มีความน่าสนใจจากการพูดคุยในครั้งนั้น มี 12 ครอบครัวจาก 3 หมู่บ้านที่ต้องการเข้ามามีส่วนร่วม แม้บางคนไม่เคยทำน้ำตาลมะพร้าวและไม่มีสวนมะพร้าวแต่มีความตั้งใจ จะมีการสอนให้จนทำเป็น จากการทำงานพบว่า ข้อดีของคนเหล่านี้คือ สามารถทำงานโดยปราศจากอคติ อันเนื่องมาจากความเชื่อเดิม (Mindset)

การปรับกระบวนการมีส่วนร่วมดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มด้านผลิตภัณฑ์ของการท่องเที่ยวโดยชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม เช่น คณาจารย์และคณานิ่ววิจัยจากภาควิชาเทคโนโลยีอาหาร คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้ผลิตสินค้าจากการแปรรูปน้ำตาลมะพร้าว ได้แก่ น้ำตาลปึก น้ำตาลมะพร้าวผง น้ำตาลสีต่าง ๆ และน้ำตาลไซรัป บริษัทฟิวส์ไลฟ์ เดลี่ จำกัด ที่ผลิตสินค้าที่ทำจากจากน้ำตาลมะพร้าว ภายใต้ชื่อ Sweet No Guilt พร้อมทั้ง เริ่มวางโครงร่างพิพธิภัณฑ์น้ำตาลมะพร้าว ที่จะเล่าเรื่องราวการทำน้ำตาลมะพร้าว เพื่อให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเรียนรู้ นอกจากนี้ ชุมชนได้เปิดรับกลุ่มนักท่องเที่ยวที่ต้องการเข้ามาเรียนรู้วิถีชีวิตคนริมแม่น้ำแม่กลอง พายเรือชมทิวทัศน์ เรียนรู้วิธีการทำน้ำตาลมะพร้าว บางตามโอกาส ซึ่งชุมชนมีความหวังว่าเมื่อผลิตภัณฑ์จากน้ำตาลมะพร้าวเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายจะสามารถเป็นตัวเชื่อมโยงให้คนรู้จักพื้นที่มากขึ้น ในขณะเดียวกันชุมชนจำเป็นต้องสร้างคน เพื่อรองรับการเข้ามาของนักท่องเที่ยว ซึ่งการทำงานในครั้งนี้ไม่จำเป็นต้องเดินเร็ว แต่ขอให้มั่นคงและยั่งยืน

ภาพที่ 1 กระบวนทัศน์การพัฒนาแนวคิดและกระบวนการสร้างความร่วมมือในการพัฒนาการท่องเที่ยว

จากการศึกษาผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ในการพัฒนาการท่องเที่ยวในพื้นที่ตำบลบ้านปรก อำเภอมือง จังหวัดสมุทรสงครามสามารถแบ่งได้เป็น 4 กลุ่ม (แผนภาพที่ 1) ได้แก่

- 1) ภาคประชาชน ที่ต้องการสื่อสารคุณค่าอันแท้จริงภายในชุมชน
- 2) ภาคเอกชน
- 3) ภาครัฐบาล
- 4) สถาบันการศึกษา ที่เข้าช่วยส่งเสริมด้วยการนำทฤษฎีบวกกับภูมิปัญญาไทยชาวบ้านมาพัฒนา

ตารางที่ 1 ภาวะผู้นำกับการสร้างร่วมมือของชุมชนในกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยว

ชุมชน	ภาคเอกชน	ภาครัฐบาล	หน่วยงานภายนอก
- ครูปรีชา เจียบหุญ เจ้าของภูมิปัญญาด้านการทำน้ำตาลมะพร้าว ผู้ที่เกิด อาศัย และทำมาหากินในพื้นที่ดินนี้มากกว่า 50 ปี อดีตข้าราชการครู ผู้ยึดมั่นในอุดมการณ์ที่ต้องการรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำน้ำตาลมะพร้าว ที่ได้รับการสืบทอดมาจากบิดาเป็นผู้ที่มีบทบาทในการเป็นแกนหลักของการพัฒนาด้านการท่องเที่ยว ควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศของพื้นที่ - ชาวบ้าน 12 ครอบครัว จาก 3 หมู่บ้าน เป็นผู้ที่แสดงเจตน์จำนงค์ในการเข้ามาทำงานร่วมกับครูปรีชา หลังการรับฟังแผนการดำเนินงาน ซึ่งมีบทบาทในการร่วมสืบสานการทำน้ำตาลมะพร้าว - คนขายชอบ กลุ่มชาวบ้านที่มีฐานะยากจน ไม่มีที่อยู่และที่ทำมาหากิน เป็นกลุ่มคนที่ครูปรีชา	- บริษัทฟิวส์ไลท์ เดลี่ จำกัด กลุ่มผู้ประกอบการทางสังคม (Social Enterprise) ด้านผลิตภัณฑ์อาหารเพื่อสุขภาพ ภายใต้ตราสินค้า “เบาเบา” ที่ให้ความสำคัญตั้งแต่การคัดสรรแหล่งวัตถุดิบ รสชาติ และคุณภาพ มีบทบาทในการพัฒนาผลิตภัณฑ์อาหารเพื่อสุขภาพจากน้ำตาลมะพร้าวแท้และหาช่องทางการจัดจำหน่ายนอกจากนี้ บริษัทฯ ยังมีแผนการทำพินิจภัณฑ์เพื่อการเรียนรู้เรื่องการทำน้ำตาลมะพร้าวในพื้นที่ด้วย - บริษัทยีนดีออกแบบ ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบผลิตภัณฑ์และออกแบบเครื่องมือสื่อสารเข้ามาช่วยดูแลด้านสื่อสารการตลาดตามช่องทาง การตลาดต่าง ๆ	- ส่วนราชการระดับจังหวัดและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีบทบาทในการสนับสนุนด้านงบประมาณและคำแนะนำตามโครงการ ซึ่งเป็นความช่วยเหลือที่ไม่ต่อเนื่องหน่วยงาน - อื่น ๆ เช่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) หน่วยงานที่ทำหน้าที่สนับสนุนหน่วยงานต่างๆ ในการขับเคลื่อนกระบวนการสร้างเสริมสุขภาพเพื่อให้คนไทยมีสุขภาพดีครบ 4 ด้าน กาย จิต ปัญญา สังคม และร่วมสร้างประเทศไทยให้น่าอยู่ มีบทบาทในการสนับสนุนด้านงบประมาณ	- ภาควิชาเทคโนโลยีอาหาร คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร คณาจารย์และนักวิจัยด้านเทคโนโลยีอาหาร เข้ามาทำวิจัยเกี่ยวกับน้ำตาลมะพร้าว ตั้งแต่ปี 2553 มีเป้าหมายหลักในการแปรรูปน้ำตาลมะพร้าวและสร้างความมั่นคงทางอาหาร

ชุมชน	ภาคเอกชน	ภาครัฐบาล	หน่วยงานภายนอก
ชักชวนเข้าร่วมในฐานะคนใช้แรงงาน - เจ้าของที่ดิน ชาวบ้านเจ้าของที่ดินที่ครูประจำเข้าไปเจรจา (ปัจจุบันมี 3 แปลง) ขอใช้ในการปลูกมะพร้าวและแบ่งผลผลิตตามสัดส่วนที่มีการตกลง			

ตำบลบ้านปรก อำเภอมือง จังหวัดสมุทรสงครามเป็นพื้นที่ที่เริ่มมีโครงสร้างการจัดการเชิงพาณิชย์เข้าไปในระดับกลาง มีรูปแบบการมีส่วนร่วมการทำงานร่วมกันของเครือข่ายต่าง ๆ จากการศึกษาพบว่า ชุมชนควรมีผู้นำที่สามารถประยุกต์การจัดการแบบ “ดึงกลับ ด้านกระแสน้ำ” และใช้รูปแบบภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Transformational Leadership) กล่าวคือ ผู้นำชุมชนพยายามหาหนทางที่จะเปลี่ยนแปลงพัฒนาชุมชน เพื่อหาคำตอบว่าผู้ที่เกี่ยวข้องมีเป้าหมายในเรื่องเดียวกันหรือไม่ โดยผู้นำชุมชนทำหน้าที่เป็นผู้เลือกคณะทำงาน ผ่านการพูดคุย เกิดความเข้าใจ และมองเห็นเป้าหมายร่วมกัน รวมทั้ง มีการสร้างข้อตกลงร่วมกัน เป็นการทำงานร่วมกันในลักษณะสร้างคุณค่าร่วมกัน (Creating Shared Values) เปรียบได้กับทฤษฎีภาวะผู้นำแบบหุ้นส่วน (Shareholder leadership) แนวความคิดของ Block (1993) ในการกำหนดภาวะผู้นำในรูปแบบของการเป็นหุ้นส่วนต่อกันเป็นแนวคิดที่นำไปสู่การ/มอบอำนาจและการทำงานเป็นทีม ในการบริหารจัดการลักษณะของการเข้ามาเป็นหุ้นส่วนมีความสำคัญในด้านการพัฒนา ซึ่งมุ่งไปสู่ผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นกับคนในชุมชน ทุกคนมีภาวะผู้นำที่เท่าเทียมกันในฐานะหุ้นส่วนระหว่างผู้นำกับกลุ่มสมาชิกด้วยความสัมพันธ์เชื่อมโยงในแนวทางที่ทำให้อำนาจจะหวางกันอยู่ในภาวะที่สมดุล ดังแนวทางการทำงานของชุมชนที่กล่าวว่า “เมื่อไรที่ทีมงานจากภายนอกทำสิ่งใดที่ชุมชนไม่ต้องการให้บอกทันที เราจะหยุด” นอกจากนี้ ยังร่วมมือกับหน่วยงานภายนอกที่มีความเชี่ยวชาญ ให้เข้ามาช่วยสนับสนุนงานด้านต่าง ๆ โดยมีการพูดคุยและสานสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่องและมีข้อตกลงที่มีความเป็นธรรมกับทุกฝ่าย เช่น มีการชี้แจงผลประโยชน์ที่จะได้รับการการทำงานโดยยึดหลัก “ทฤษฎีสัมบาท” กล่าวคือ ใครทำมากได้มาก ใครทำน้อยก็ได้รับผลตอบแทนเป็นสัดส่วนที่น้อยกว่า ไม่มีคำตอบแทนที่ตายตัว ซึ่งจะเป็นแรงจูงใจให้คนมีความมุ่งมั่นในการทำงาน

สรุปและอภิปรายผล

ความท้าทายของการที่มีพื้นที่อยู่ท่ามกลางความเจริญคือ การทนต่อกระแสการพัฒนาเมืองที่เปลี่ยนแปลงมาอย่างต่อเนื่องให้ทันต่อยุคสมัย ส่งผลกระทบต่ออัตลักษณ์ของหัวเมืองใหญ่ในภูมิภาคต่าง ๆ ถูกกลืนหายไปพร้อมกับความล่มสลายของวิถีชีวิตดั้งเดิม จากการพัฒนาการท่องเที่ยวในอดีตเป็นไปตามกระแสนิยมของการท่องเที่ยวโดยชุมชน โดยทำงานอยู่บนกรอบความเชื่อว่าทุกชุมชนสามารถทำการท่องเที่ยวได้ โดยไม่ได้มองถึงศักยภาพและธรรมชาติในการทำงานร่วมกันของคนในชุมชน คนทำงานมิได้มองเป้าหมายเดียวกัน

จากการศึกษาพบว่า ในพื้นที่ตำบลบ้านปรกไม่มีผู้นำชุมชนอย่างแท้จริง มีเพียงผู้ที่ทำหน้าที่เป็นแกนหลักคือ ครูปรีชา ที่ทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานระหว่างคณะทำงานและกระตุ้นให้เกิดการทำงาน มีบทบาทในการขับเคลื่อนการพัฒนาเท่านั้น หากยังมีใช้ผู้มีอิทธิพลที่จะสามารถออกคำสั่งหรือโน้มน้าวความคิดของคนในชุมชนได้ และมีใช้ผู้เชื่อมโยงที่จะสามารถประสานกลุ่มต่าง ๆ ให้ทำงานด้วยกันได้ การขอความร่วมมือให้เข้ามาร่วมในโครงการต่าง ๆ จึงไม่ได้รับการตอบรับมากนัก จากประสบการณ์ในอดีต ทำให้ชุมชนเรียนรู้ว่ายังขาดศักยภาพด้านใด การหาความร่วมมือจากภายนอกที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน จึงเปรียบเสมือนการสร้างทางด่วน ชุมชนไม่ต้องเดินเองทั้งหมดเหมือนเช่นที่ผ่านมา เป็นโครงสร้างการทำงานแบบสร้างคุณค่าร่วมกัน (Project Community Relations) กล่าวคือ ในการทำงานแต่ละโครงการจะไม่ผูกติดกับบุคคลหรือสถานที่ แต่ดูตามความต้องการในการเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงาน (James et al., 2012) โดยมีครูปรีชาเป็นผู้ขับเคลื่อนโครงการ มีการทำข้อตกลงในการทำงานร่วมกัน และหากกระบวนการใดไม่ได้รับความเห็นชอบจากทุกฝ่าย คณะทำงานจะหยุดกิจกรรมนั้นทันที ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยการสานเสวนา (Dialogue) กันมาก มีการประชุมร่วมกันอย่างน้อยเดือนละครั้ง และมีการสร้างกลุ่มสนทนาผ่านโทรศัพท์เคลื่อนที่ (LINE) เพื่อเป็นช่องทางในการปรึกษาหารือระหว่างการทำงาน

จากประสบการณ์ความผิดพลาดในอดีต ครั้งนี้ชุมชนจึงได้ใช้วิธีการสร้างการมีส่วนร่วม 2 ลักษณะ ดังนี้

- 1) สืบหาและชักชวนคนในชุมชนแบบระบุตัวบุคคล ได้แก่ ชาวบ้านในพื้นที่ โดยครูปรีชาได้สร้างการรับรู้เกี่ยวกับโครงการ ผ่านการประชุมอย่างเป็นทางการของหน่วยงานท้องถิ่น โดยให้ข้อมูลที่ชี้ให้เห็นถึงประโยชน์ที่จะได้รับจากการทำงานร่วมกัน สร้างความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการ รวมทั้ง อธิบายแผนการดำเนินงาน และเป้าหมายให้มีความชัดเจนอย่างเป็นรูปธรรม จากการศึกษา สามารถแบ่งคนเป็นสองกลุ่มได้แก่ กลุ่มที่หนึ่ง คือ คนในชุมชนที่มีความต้องการและตั้งใจเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงาน และกลุ่มที่สอง คือคนที่ขาดโอกาสในการทำมาหากิน ครูต้องสร้างแรงจูงใจให้คนเหล่านี้ให้มาช่วยทำงาน โดยหาที่อยู่ ที่กินและให้ทุนการศึกษาสำหรับคนที่มีลูก
- 2) เปิดรับพันธมิตรใหม่จากภายนอก ภาควิชาที่มีความเชี่ยวชาญในด้านที่ที่ชุมชน เช่น ด้านการตลาด ด้านการวิจัย ด้านการออกแบบผลิตภัณฑ์

รูปแบบดังกล่าว เป็นการสร้างเครือข่ายประเด็นกิจกรรม (Issue Network) กล่าวคือ เป็นการรวมตัวโดยใช้ประเด็นของกิจกรรมหรือสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นเป้าหมายหลัก มองข้ามมิติในเชิงพื้นที่ มุ่งเน้นการจัดการในกิจกรรมนั้น ๆ และพัฒนาให้เกิดความร่วมมือกับภาคีที่เกี่ยวข้อง (พระมหาสุทิตย์ อาภากรโธ, 2547)

ข้อเสนอแนะ

การสร้างชุมชนที่เข้มแข็งและเกิดการพัฒนาให้เกิดมูลค่าเพิ่มในสินค้าการท่องเที่ยววิถีไทยควรดำเนินการส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งที่เกี่ยวข้องโดยตรงและไม่เกี่ยวข้องโดยตรง เพื่อให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนสิ่งที่แต่ละกลุ่มเพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับท้องถิ่นและสามารถนำไปพัฒนาต่อยอดให้เกิดมูลค่าเพิ่ม ให้เกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันและเกิดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างแท้จริง โดยมีข้อเสนอแนะดังนี้

- 1) ควรมีการศึกษาเรื่องโครงสร้างการจัดการเพื่อกระบวนการสร้างความร่วมมือในการพัฒนาให้เกิดมูลค่าเพิ่มในการท่องเที่ยว โดยชุมชนอย่างยั่งยืนในพื้นที่อื่นเพื่อให้ครอบคลุมเมืองท่องเที่ยวระดับต่าง ๆ

2) ควรมีการศึกษาแนวทางในการเสริมสร้างศักยภาพให้กับผู้นำชุมชนหรือผู้นำการเปลี่ยนแปลง ในการดำเนินการจัดกระบวนการเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมจากกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่หลากหลายในบริบทที่มีความซับซ้อนทางสังคมสูง

3) ควรมีการสานสัมพันธ์เสวนาระหว่างกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอย่างต่อเนื่องในทุกพื้นที่ เพื่อให้การมีส่วนร่วมเกิดความเสถียร และมีผู้ที่ทำหน้าที่ประสานด้านการพัฒนาการท่องเที่ยวภายในพื้นที่ ที่จะสามารถประสานงานและเชื่อมโยงกลุ่มต่าง ๆ ให้ทำงานด้วยกันได้

4) ควรผลักดันให้เยาวชน คนรุ่นใหม่ เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการด้านการท่องเที่ยวในพื้นที่เพิ่มขึ้น เพื่อปลูกฝังให้มีจิตสำนึก มีความรักและความห่วงใยวิถีชีวิต ทรัพยากรในท้องถิ่น พัฒนาศักยภาพในเชิงการบริหารจัดการ และพัฒนาทักษะความสร้างสรรค์ เน้นการเพิ่มมูลค่าจากฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น รวมทั้ง สร้างภาวะผู้นำ เพื่อรองรับการเติบโตของการท่องเที่ยวในอนาคต

รายการอ้างอิง

- ประเวศ วะสี. (2542). *เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม แนวทางพลิกฟื้นเศรษฐกิจสังคม*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน.
- พจนา สอนศรี. (2546). *การจัดการนันทนาการและการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ*. เอกสารการสอนชุดวิชาหน่วยที่ 8-15. พิมพ์ครั้งที่ 2. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
- พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ. (2547). *เครือข่าย : ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2554). *การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ*. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Aaker, D. A. (2001). *Strategic Market Management*. (6th ed). New York, NY: John Wiley and Sons
- Block, P. (1993). *Stewardship: Choosing Service over Self-Interest*. San Francisco, CA: Berrett-Koehler.
- James, P., Nadarajah, Y., Haive, K. & Stead, V. (2012). *Sustainable Communities, Sustainable Development: Other paths for Papua New Guinea*. Honolulu, HI: University of Hawaii Press.
- Hammond, S. A. (2013). *The Thin Book of Appreciative Inquiry*. Bend, OR: Thin Book Publishing.
- Strauss, A. L., & Corbin, J. M. (1998). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Wisansing, J. & Hongchatikul, U. (2012). *Appreciative Inquiry (AI) Framework and Participatory Techniques for Sustainable Tourism Development: Case Examples from Thailand*. Paper presented at the 2012 Conference on Sustainable Business in Asia. 1 – 3 November 2012, Landmark Bangkok Hotel.